

ELEKTRON SAVDO BIZNES MODELINI O'ZBEKISTONDA QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Baratov Diyorbek Fazliddin o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi

diyorbekb2005@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda yurtimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, hukumar organlari hamda Prezidentimiz tarafidan qabul qilingan qorolar hamda ularning ijrosi yuzasidan fikrlar yuritilgan. Ayniqsa elektron savdoni mamlakatimizda keng ommalashtirish yuzasidan olib borilishi zarur bo'lgan qator vazifa va takliflar sanab o'tilgan.

Kalit so'zlari. Axborot texnologiya , raqamli texnologiyalar , Alibaba Group , Djek Ma

So'nggi yillarda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish muhim o'zgarishlar yuz tutdi. Internet imkoniyatidan foydalangan holda, elektron ma'lumotlar bilan almashinish imkoniyati tez rivojlandi. Shu bilan birga tijorat va savdo operatsiyalarini amalga oshirish yo'lini tubdan o'zgartirib yubordi. Ichki va tashqi savdo operatsiyalarini amalga oshirish, an'anaviy savdo shakllariga nisbatan oson va kam vaqt sarf etiladigan bo'ldi.

Zamonaviy axborot texnologiyalar, matematik model va usullarni, nazariy va metodologik elektron biznes bilan qo'llash, O'zbekistondagi bir qator iqtisodiy masalalarning samarali yechim topishiga imkon beradi. Raqamli iqtisodiyot nega kerak va u nima beradi¹?

¹ <https://review.uz/uz/post/raqamli-iqtisodiyot-mamlakatimiz-taraqqiyoti-garovidir>

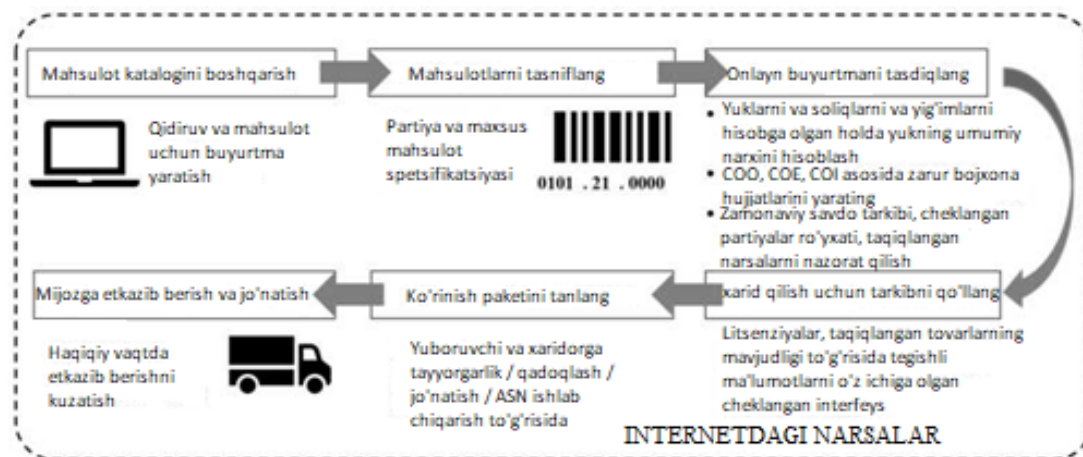

Ta'kidlash lozimki, Prezidentimizning "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 yil 19 fevraldagi Farmoni **Hukumatimiz tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha muhim chora-tadbirlar ishlab chiqilishiga va hayotga tatbiq etilishiga asos bo'ldi**².

Mamlakatimizning ko'pchilik rivojlangan mamlakatlar kabi, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lini tanlaganligi axborot texnologiyalari sohasida va umuman, elektron hujjatlar aylanmasi sohasida yangi yo'nalishlarni ochib beradi.

Jamiyatning raqamli texnologiyalar tomon burilishi ro'y berishiga butun jahon internet tarmog'ining sifati oshishi hamda aloqa tizimlarining rivojlanishi sababchi bo'ldi. Natijada katta hajmdagi ma'lumotlar almashinish va ularni yig'ish imkoni paydo bo'ldi, bu esa, o'z navbatida, yig'ilgan axborotni qayta ishlashga asoslangan qarorlar qabul qilishga va xilma-xil usullarda foyda olishga imkoniyat beradi. Bularning barchasi uchun esa mos keluvchi infratuzilma, boshqacha qilib aytganda, global axborot platformalari ekotizimini yaratish zarur bo'ladi. Biroq bunda ma'lumotlarni yo'q qilish, biznesni yo'qotish, ish o'rinlarining qisqarishi, xavfsizlikka putur yetishi riski va modernizatsiya qilish zarurati vujudga keladi. Bu masalalarni tezda hal qilish zarur, chunki bu borada kechga qolish jiddiy risklarga olib kelishi mumkin. Hozirda ro'y berayotgan o'zgarishlarda raqamli iqtisodiyotning afsona yoki haqiqat ekanligi emas, balki bu o'zgarishlarning jamiyatga qanday xizmat qilishi muhim rol o'ynaydi. Hozirgi davrda biz texnologiyalar qanday qilib ommaviy xizmat ko'rsatish sohasini tubdan o'zgartirayotganini ko'ryapmiz.

² <https://review.uz/uz/post/raqamli-iqtisodiyot-mamlakatimiz-taraqqiyoti-garovidir>

1-rasm. Ta'minot zanjirini kuzatishning vizual diagrammasi³.

Buyurtmachilar va mijozlarni qo'llab-quvvatlash xizmatlari tomonidan real vaqtda buyurtmalarni kuzatib borish va logistika tizimlari ishonchli tarzda, 1.1-rasmda ko'rsatilgandek, tovarlarni yakuniy joyiga etkazib berishni kuzatishi kerak.

Xitoydagi eng yirik kompaniyalardan biri – Alibaba Group ning asoschisi va direktorlar kengashi raisi Djek Maning ta'kidlashicha, “Taxminan 30 yillardan so'ng, biznesning 80% dan ortigi internet orqali amalga oshiriladi⁴. Agar bu paytga kelib, ertangi kun uchun qandaydir yechimingiz bo'lmasa, bu yechim kimdadir albatta bo'ladi”. Xaqiqatan xam, bugungi kunda informatsion va kommunikatsion texnologiyalar xayotimizning barcha soxalariga shiddat bilan kirib kelmoqda. Insonning kundalik xayotini ancha yengillashtiradigan va ma'lumot uzatilishini xamda uning qayta ishlanishini tezlashtiradigan texnologiyalarning va internetning bunday tezkorlik bilan rivojlanishi industrial jamiyatdan axborotlashgan jamiyatga o'tishining o'ziga xos katalizatori sifatida namoyon bo'la boshladi. Bunday jarayonlarning natijasida an'anaviy jamiyat raqamli jamiyatga aylana boshladi. Internet Live Stats ning ma'lumotlariga ko'ra, har kuni Google tizimiga uch milliarddan ziyod so'rovlar bo'lar ekan. Undan tashqari, internet foydalanuvchilar

³ E-Commerce Impacts Global Trade. [Электронный ресурс]. URL: [https:// globalshippersalliance.org/wp-content/uploads/2018/03/2017_AAIE_e-CommerceBenchmark-Report.pdf](https://globalshippersalliance.org/wp-content/uploads/2018/03/2017_AAIE_e-CommerceBenchmark-Report.pdf) (дата обращения: 10.03.2020).

⁴ Alibaba Group Holding Ltd (5 June 2020). Дата обращения: 12 января 2020.

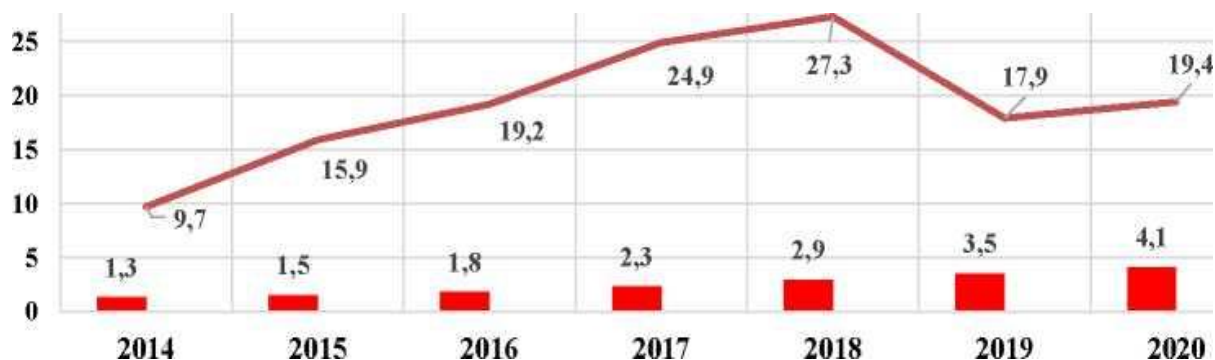
orasida internet orqali telefon va video qo'ngiroqlar, ijtimoiy tarmoqlarda ishlash xam borgan sari ommaviy bo'lib bormoqda. Oxirgi besh yilda internet foydalanuvchilari soni 29% dan 39% gacha ortdi, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni esa 53% dan 64% gacha ortdi⁵. Bu ma'lumotlar internetdan foydalanish ko'pchilik mamlakatlardagi insonlar uchun oddiy bir xolat bo'lib qolganini ko'rsatadi. Yoshlar va bolalar esa qandaydir darajada raqamli qurilmalar va ijtimoiy saytlarga bog'lik bo'lib xam qoldilar. Raqamli texnologiyalarning misli ko'rilmagan imkoniyatlari tufayli ko'pchilik tashkilot va korxonalar raqamli muxitga ulanib, mijozlar bilan onlayn muloqot qilgan xolda o'z bizneslarini elektron usulda tashkil etmoqdalar. Turli darajalardagi faoliyat turlarining integratsiyasi yangidan-yangi imkoniyatlar yaratib, konkret biznes modellarning rentabelligini oshirayapti. Xuddi shuning uchun xam ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat turlarini raqamlashtirish avvalgidan xam ko'ra ko'proq dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki bu amal iste'molchilarning afzalliklaridan tortib, to yangi biznes modellargacha bo'lgan jaxon iqtisodiyotining bir qancha aspektlarini o'zgartirib yuboradi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy munosabatlarnig tubdan o'zgarishiga va raqamli iqtisodiyot tushunchasining paydo bulishiga olib keladi.

Raqamli platformalarning rivojlanishga yorqin misollardan biri sifatida Alibaba elektron savdo tizimiga ega bo'lgan Xitoy kompaniyasini keltirib o'tish mumkin. Undan foydalanish tajribasi shuni ko'rsatadiki, ma'lumotlar to'plash jarayoni iqtisodiyotning turli sektorlariga ekspansiya uchun o'ta raqobatli ustunliklar yaratadi. Alibaba bu –oddiygina raqamli platforma emas, balki platformalar ekotizimidir.

⁵ Alibaba и сорок «ярдов». expert.ru. Дата обращения: 9 января 2020.

Xitoy 2019 yilda dunyodagi eng yirik elektron tijorat bozoriga aylandi, uning elektron tijorat savdosi 1,935 trillion dollarni tashkil etdi, bu 586,92 milliard dollar bilan ikkinchi o'rinda AQShdan uch baravar ko'p⁶.

Jahon elektron tijorat bozorining hajmi, [redacted]

Elektron tijoratning umumiy bozordagi ulushi, % [redacted]

2-rasm. Jahon elektron tijorat bozorining umumiy savdo aylanmasidagi dinamikasi⁷.

Tushunarliki, bunday ekotizim qudrati alohida platformalar kuchidan katta bo'ladi. Xatto AQSH ham hozirgi kunda bu poygada yutqazmoqda, chunki u yerda turli platformalarni integratsiya qilishga to'g'ri keladi, Xitoyda esa bu sohada rivojlanish samaradorlikni oshirish hisobiga – bir platformadan boshqa platformaga qarab o'tish asta-sekinlik bilan ro'y berdi. Raqamli iqtisodiyotga o'tish kabi global bir ishda ko'p narsa davlatning tutgan pozitsiyasiga ham bog'liq, albatta. Barchasi hamma narsani birlashtiradigan va "raqam"ga o'tkazadigan yagona davlat platformasiga borib taqalmasligi muhim, ya'ni, "Davlatning vazifasi, biznesning o'rniga biron bir narsa qilish emas, balki oddiygina - biznesga halal bermaslikdir". Xitoyda ham Alibaba tizimi davlat uning uchun qandaydir

⁶ Global e-commerce 2019. Emarketer.com. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.emarketer.com/content/global-ecommerce-2019> (дата обращения: 28.04.2020).

⁷ IPG. Research. Глобальное развитие e-commerce. Rgud.ru. [Электронный ресурс]. URL: https://rgud.ru/documents/2020-IPG.Research_E-commerce.pdf (дата обращения: 01.02.2020).

platforma yaratgani tufayli paydo bo‘lmagan. U bunday platforma paydo bo‘lishi uchun sharoit yaratdi, xolos.

O‘zbek iste’molchisi elektron bitim amalga oshirishda uyali aloqa telefonidan foydalanadi, chunki u birmuncha qulayroq bo‘lib, bir qator qulay ilovalarga ham ega. Mahsulot tanlashga keladigan bo‘lsak, ko‘pchilik respondentlar Internet orqali kiyim-bosh, shuningdek, maishiy texnikava elektronika xarid qilishni afzal ko‘rishgan. Avtomobil va ko‘chmas mulk predmetlari internet orqali eng kam xarid qilinadigan tovarlar bo‘lgan. Buni shu bilan izohlash mumkinki, ayni paytda foydalanuvchi “onlayn” rejimida yirik miqdordagi pullarni berishga hali tayyor emas. Bundan tashqari, foydalanuvchilar UzCard, VISA, MasterCard kabi to‘lov tizimlaridan faol foydalaniladilar. Ommaviylik darajasi eng past tizimlar Union Pay, WebMoney va kriptovalyutalar hisoblanadi. Mahsulotlarni onlayn xarid qilishdagi muammolarga keladigan bo‘lsak, deyarli barcha respondentlar to‘lov vaqtidagi qiyinchliklar, tovar/hizmat sifatining pastligi, yetkazib berish vaqti uzoqligi, shuningdek, narx qimmatligini aytib o‘tishgan. Shunday qilib, ijtimoiy so‘rov natijasida olingan ma’lumotlardan kelib chiqib, O‘zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishini to‘xtatib turgan bir qator muammolar va kamchiliklarni aytib o‘tishimiz mumkin:

1. Aholining elektron bitimlar tuzishga unchalik ishonmasligini;
2. Yetkazish berish qiymatining yuqoriligini;
3. Tovar/hizmatlar sifatining pastligini;
4. Firibagrliklardan qo‘rqishni;
5. Kompyuter savodxonligi darajasining pastligini.

Ammo, shu bilan bir vaqtda aholi o‘rtasida o‘tkazilgan boshqa ijtimoiy so‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston aholisi elektron bitimlar amalga

o'shishga nisbatan tayyor, biroq ularni amalga o'shish vaqtida foydalanuvchi o'rtacha iste'molchini nari itaradigan va O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishini sekinlashtiradigan bir qator muammolarga duch keladi.

Raqamli axborot bozori asosiy xususiyatlaridan biri – qaror qabul qilishdagi tezkorlik va osonlikdir. Salmoqli ishlab chiqarish bazasi bu yerda oxirgi o'rinda turadi. Abadiy bo'lib ko'ringan va tarmoq bozorlarida juda katta ulushlarga ega bo'lgan ulkan korporatsiyalarsanoqli yillar ichida umuman tarixga ega bo'lmagan kompaniyalarga o'rnini bo'shatib beradi. Shunday qilib, "raqamli" modasi o'tib ketishini poylab o'tirish mumkin emas. Bu evolyusiyaning tabiiy va shafqatsiz bosqichi bo'lib, unda o'tgan asr qoidalar va ko'lamlari bilan yashayotganlar qolib ketadi. Bu yerda ularni dinozavrlarga o'xshatish juda o'rinli bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. <https://review.uz/uz/post/raqamli-iqtisodiyot-mamlakatimiz-taraqqiyoti-garovidir>
2. E-Commerce Impacts Global Trade. [Электронный ресурс]. URL: https://globalshippersalliance.org/wp-content/uploads/2018/03/2017_AAEI_e-CommerceBenchmark-Report.pdf (дата обращения: 10.03.2020).
3. На что делают ставку 7 крупнейших e-commerce компаний в мире. Retail-life. ru. [Электронный ресурс]. URL: <https://retail-life.ru/7-krupnejshih-e-commercekompanij-v-mire> (дата обращения: 07.03.2020).
4. Alibaba Group Holding Ltd (5 June 2020). Дата обращения: 12 января 2020.
5. Alibaba и сорок «ярдов». expert.ru. Дата обращения: 9 января 2020.
6. Global e-commerce 2019. Emarketer.com. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.emarketer.com/content/global-ecommerce-2019> (дата обращения: 28.04.2020).